

dvoriščih za hišami so se dramili psi in so prihajali na cesto lajat za menoj. Nič ne lajajte, psi, sem tiho prosil v srcu, saj vem, nič drugega ni, kakor da grem.

In sem počasi šel. In ko so vse hiše ostale že daleč za menoj in sem bil že prav sredi noči, tako da mi je bilo skoraj enako daleč do vseh štirih koncev sveta, me je samota nenadoma nehala skeleti in neko silno, neznano pričakovanje se je zbudilo v meni: pričakovanje, da nimam ničesar več pričakovati, vera, da mi ni treba nobene vere več, upanje, da ni nobenega doma nikjer, ki bi mu lahko stopil čez prag, in nobenega cilja na koncu poti, ki bi ga še lahko dosegel. Samo cesta je vdano ležala pred menoj in dobro, mehko odzvanjala pod mojimi koraki, kakor je pač med poznimi popotniki navada, da se tiho, mehko drug z drugim menijo skozi noč.

In tako sem počasi šel.

O A N A T O L U F R A N C E U

J A N K O L A V R I N

I.

Velik del slave Anatola Francea ima vzrok v dejstvu, da je bil to navzlic svoji redki kulturi eden izmed najbolj dostopnih in udobnih avtorjev. Združeval je radovednost univerzalnega diletanta z ironijo duhovitega aristokrata, ki pa se je vendarle sklonil do vsakogar z vljudnostjo, ki je bila «predobro gojena, da bi se hotela poudarjati». Razpolagal je z obsežno vrsto opazovanj, tem in idej in jih je vse obravnaval s taktom blestečega causerja, ki ve, kje se mu je ustaviti, da ostane ljubeznivo zabaven in si pri tem ohrani ton svobodnega modernega duha. Tako so njegovi bralci lahko uživali zavest, da so v stiku s tem, kar je aktualno, ne da bi jih to stalo posebnega ali sploh kakega napora. Kajti Anatol France je bil zadnji, da bi jih bil vznemirjal z nazori in problemi, ki zahtevajo mnogo napora. To ne pomeni, da se je ogibal takih problemov. Nasprotno, njegove knjige jih vsebujejo vse polno; toda njihova vznemirljiva kakovost je navadno omiljena in razkrojena z njegovim humorjem, z njegovo veselo ironijo in z njegovo pravo francosko razumnostjo, zaradi katere same bi bil vreden naziva (Jules Lemaître): «l'extreme fleur du génie latin».

Vsak poizkus, opredeliti bistvo tega «génie latin», se mora izjaviti. Nemcu morda lahko pripisujemo več skrbnosti, več «solidnosti» nego Francozu. Pri tem se človek ne more ubraniti vtisa, da v Nemcu kot tak prevladuje intelekt nad inteligentnostjo, dočim se zdi razmerje pri Francozu obratno. Če Francoz več razume nego ve,

oziroma celo več nego si prizadeva vedeti, ve Nемеc zelo čеsto več nego je zmožen razumeti. Francoski genij si prizadeva napraviti najbolj zamotane stvari preveč preproste — in to celo tako, da je voljan temeljitost žrtvovati jasnosti. Nemškega duha pa ravno bolj privablja vse, kar je zamotano, «globoko» in iracionalno. V njegovi naravi je nagnjenje, komplicirati celo preproste stvari, približevati se življenju z zmedenimi teorijami, ali pa biti življenju nekoliko odtujen zaradi prevelikega učenja in znanja. Ta kult kvantitativnega znanja (ki se je izrazil tudi v pretiranem uvaževanju učenih naslovov in diplom) je napravil v zvezi z neko trdovratno «voljo do kulture» predvojne Nemce za najbolj izobraženi in najbolj enciklopedični narod na svetu. Zato je bilo naravno, da je marsikateri izmed njih istovetil kulturo z izobraženostjo in da je pozabil, da je kultura predvsem stvar kvalitete ne pa kvantitete; stvar «krvi», raznih nezavednih elementov in stremljenj, ki so se nakopičili v celotnem rasmem kolektivu.

Franceu so morda stvari kulture manj resne nego Nemcu. Toda dejstvo, da kot individuum pripada bolj ustaljeni rasni kulturi, iz katere lahko črpa, celo ne da bi se tega zavedal, daje njegovi inteligentni «površnosti» več pobudnosti, več sugestivnosti in celo več zanesljivosti nego je ima težka nemška intelektualna resnoba. Živahni causeur je za Franceu prav tako tipičen kakor za Nemce profesorski rezoner. Nemška kultura je z vsemi svojimi ogromnimi možnostmi še vedno preveč v stadiju iskanja in vrenja. Francoska pa se zato zdi, da je izdelala že preveč dokončno veljavno obliko in slog. V tem je njena prednost kakor tudi njena nevarnost: nevarnost pretiranega «akademskega» tradicionalizma. Kajti čim popolnejša je dediščina preteklosti, tem laže je podleči njenemu čaru in avtoriteti. Namestu da bi iskali, nasledniki rajši posnemajo, obujajo in občudujejo, dokler ne postane oblika važnejša od snovi in dokler življenjskega duha samega ne prežene elegantna duhovitost. Pri tem se seveda lahko zavedajo raznih notranjih «prepadov»; toda namestu da bi se ustavili in se brezuspešno trapili nad njimi, rajši rajajo mimo njih s tistim vedrim in vljudnim skepticizmom, ki je dosegel svoj višek v umetnosti Anatola Francea.

II.

Osupljivo raznoterost del Anatola Francea spajata v enoto dva faktorja. Eden je njegov slog, drugi njegov dostop k življenju. Glede prvega lahko ponovimo, kar je on sam rekel o Maupassantovem slogu (v *La vie littéraire* I.), namreč, da je imel «tri velike vrline francoskega pisatelja: najprej jasnost, potem še enkrat jasnost in končno jasnost». Naj je pisal o čemerkoli, povsod je ostal

Parnasovec do kraja: obvladan, umetno preprost in zadostno oddaljen od stvari, da si je lahko dovolil razkošje popolnega miru tudi sredi najbolj nasprotujočih si idej in življenjskih nazorov. Kar je splošno znano kot Franceov skepticizem, je v bistvu samo drugo ime za ono njegovo oddeljenost od predmeta, ki jo je smatral za neobhoden pogoj notranje svobode.

Ker je bil po naravi nasprotje doktrinarca, je priznaval relativnost stvari in idej kratkomalo zato, ker je smatral, da je za svobodnega duha edina častna orientacija. Zadošča, ako prelistate njegov *Le jardin d'Épicure*, če se hočete preveriti ne le o njegovem odklanjanju tiranije zmot, marveč tudi vsake tiranije naloženih si ali prostovoljno izbranih «resnic». Neomajno prepričani apostoli takih resnic so se mu vedno dozdevali ali nedostatni glede intelektualne poštenosti ali pa omejeni, sami od sebe preslepljeni in nespametno samoljubni duhovi nižje vrste. Značaji, kakršen je Paphnutius (*Thais*) ali prav tako omejeni revolucionarni fanatik Evariste Gamelin (*Les dieux ont soif*), so mikali njegovo umetniško domišljijo prav zaradi tega, ker so popolno nasprotje njega samega. Kajti on sam je smatral vsako dogmatično prepričanje za prav tako nevarno notranji svobodi kakor nevednost. Iz tega razloga je tudi ostal skeptik in je dajal mnenjem prednost pred prepričanji, zlasti pred prepričanji omenjene vrste. Tako je bil sposoben gledati z neomajno nepristranostjo in strpnostjo celo prizore največjih miselnih in življenjskih nasprotij. Naslednje besede, ki jih govori ena izmed njegovih osebnosti (*Gallio v Sur la pierre blanche*), se lahko nanašajo nanj: «Če ne bi bil koncilianten glede lastnih idej, če bi dajal kakemu sistemu izključno prednost, ne bi mogel več trpeti svobode slehernega mnenja; če bi razdril lastno miselno svobodo, je ne bi mogel več voljno trpeti pri drugih in zapravljal bi spoštovanje, ki sem ga dolžan sleherni doktrini, ki jo gradi in propoveduje iskren mož. Bogovi mi branijo, da bi moje mnenje tako prevladalo v meni, da bi izključeval vsako drugo in da bi izvajal absolutno nasilje nad drugimi duhovi.»

Umetnik te orientacije ima malo skupnosti z iskatelji, ki mučijo sami sebe, in z zoprnimi «svečeniki idealov». Naravneje je, da postane po svojem okusu eklektik in po svojih motivih hedonist. V A. Franceu nista ti dve potezi samo odvisni druga od druge, marveč sta logični posledici njegovega skepticizma. Kajti bil ni skeptik zato, da bi zanikal, marveč, da bi bil strpen, da bi priznaval in užival neizbežnost. Namestu da bi se bil mučil z nerazrešljivimi problemi, je sprejemal človeštvo in življenje taki, kakršni sta, in je skušal iz njiju napraviti, kar se je največ dalo, to se pravi, izvleči iz vsake stvari čim največ radosti: radosti, ki je nudila zadoščenje njego-

vemu razumu, njegovemu estetskemu instinktu kakor tudi njegovi čutnosti. Na ta način sta njegova polihistorska radovednost in širina njegovega zanimanja samo še stopnjevali in razširjali delokrog njegovega epikurskega uživanja. Zavzel je svoj prostor bolj zunaj resnice in zmote nego nad njima in je postal sofist čistih rok, ki je drsel celo preko najnevarnejših tem, doktrin in idej z lahkotnostjo elegantnega drsalca, vselej skrbno se ogibajoč lukenj v ledu. In kakor da bi se bil bal pesimizma, ki se navadno skriva za skeptiškim odnosom do življenja, je našel varstvo zoper njega pri svoji lastni ironiji. In ironija, razumevanje, ljubeznivost in dobrohoten prezir so tako prepleteni v njegovi naravi, da jih je često težko ločiti drug od drugega. Kaj more biti bolj dobrodušno ironičnega, nego so paradoksi, ki jih je dal govoriti svojim glasnikom — ljubeznivim sofistom Niciju, abbéju Coignardu in Bergeretu? In celo, kadar je prevladal v njem prezir do človeštva, ga je njegova kultiviranost obvarovala, da bi bil zamenjal svojo atiško sol z navadnejšim in bolj agresivnim (in baš zato manj ostrim) poprom kakega Bernarda Shawa. Njegov smeh je ostal človeški, kajti posmehujoč se človeštvu, je bil vedno voljan, smejati se tudi samemu sebi.

III.

Kot eklektik po božji volji se je A. France vdajal drugemu za drugim vsem nagnjenjem svoje mnogoobrazne osebnosti. Ker je bil preveč pasivnega «esteta», da bi bil gledal na kako stvar zelo resno, je ostal zabavajoči se gledalec, ki je dopuščal stvarjem, fantazijam, vtisom in idejam, da so ga preplavljale s svojo obilico. In sprejemal jih je v izobilju. Odtod raznolikost njegovega dela od *Jocaste et le chat maigre* do *L'île des Pingouins*; od *Thaïs* do *La rôtisserie de la reine Pédauque*, od *Pierre Nozière* do serij novel, pod skupnim naslovom «*L'histoire contemporaine*». Posebno so ga privlačevale tiste paradokсне snovi, ki so zahtevale tenak psihološki in dialektiški takt, združen z ironično igrivostjo inteligence. Kaj more biti bolj paradokсно nego njegova *Thaïs*, kaj bolj igrivega nego njegov *L'île des Pingouins* ali *La révolte des anges*? Kot hedonist, oziroma celo kot svoboden uživač v duhu in čutnosti, je posebno ljubil sofistično, veselo in uživaško 18. stoletje. Vse njegovo zanimanje za krščanstvo se je nanašalo manj na estetsko nego na uživaško stran te religije. Eden izmed njegovih pogostih izrekov pravi: «*la religion offre aux âmes voluptueuses une volupté de plus: la volupté de se perdre*». Ker je bil sam nesposoben, vdajati se tej *volupté*, ga je tem bolj zanimala in fascinirala. Po poročilih njegovih bližnjih (Paul

Gsell) je bil A. Francea privatni okus navzlic njegovemu ateizmu «bolj cerkven nego okus katerega koli drugega smrtnika». Poleg tega je bil navdušen zbiralec liturgiških predmetov.

Eklektičsko nagnjenje Anatola Francea se je resnično izrazilo v njegovi najmočnejši in morda edini strasti — v strasti do zbiranja. Bil je velik zbiralec, poznavalec in antikvar tudi glede pisateljstva. Težko bi bilo najti pisatelja njegovega reda, ki bi znal bolje porabiti dela drugih ljudi, zgodovine ter literarnih in zgodovinskih starin. Mesto da bi izumeval, je često samo parafraziral, spreminjal in «stiliziral» material, ki so mu ga posredovale stare literature, folklor, legende, pravljice in memoarji. Toda, dasi je jemal svoje stvari, kjerkoli jih je našel, jih je vendar pretvarjal v popolnoma svoje povesti, v povesti, ki jih lahko polno uživamo v *Le puis de Ste Claire*, *Les contes de Jaques Tournebroche* itd. In niti podrobno učenjaško raziskavanje mu ni bilo tuje. Z *La vie de Jeanne d'Arc* se je ukvarjal kakih dvajset let. In uspeh je bil zelo vreden tega časa.

Zaradi svojih literarnih, zgodovinskih, filozofskih in antikvarskih interesov je bil Anatol France skoro nujno najbolj v svojem elementu v onih dveh literarnih oblikah, ki že po svoji naravi izživata eklektike; to sta: causerija in pastiche. Štirim knjigam njegove *La vie littéraire* na primer lahko da manjka globine in mestoma celo zanesljivosti, toda so čudovite causerije. In knjige, kakršne so «*Les opinions de Jérôme Coignard*» ali «*Sur la pierre blanche*», so blesteči primeri pasticha, ki nadomešča organsko strukturo z umnim mehaničnim ustrojem, ne da bi ugonobil njegovo zajemljivost in dražest. Te knjige tudi kažejo, kako je A. France umel svojo stvariteljsko moč v vseh njenih slabih trenutkih vzpodbadati z golimi intelektualnimi ali raznimi «knjižnimi» dražili zakasnelega humanista in antikvarja. K nesreči imajo tudi njegovi pogovori često nekaj preveč «knjižnega». Naj bodo še tako duhoviti, končno vendarle napravijo vtis, kakor da so preveč enolični ali vsaj brez zadostno poudarjenih osebnih razlik. Celó tako veledelo psihološke in umetniške spretnosti, kakršno je *Le lys rouge*, boleha zaradi tega, ker govore njegove osebnosti, kakor da recitirajo umno pisane vloge.

IV.

Pri vsem tem je A. France predvsem pripovedovalec, ki destilira svoja izkustva, vtise in ideje tako, da doseza želeni umetniški učinek z najmanjšimi sredstvi. Njegova preprostost je preprostost kompliciranega modernega duha, ki je obvladal vso snov, ki jo ima na razpolago. Preprosta in naivna vnanjost mu prija tudi

kot prikrov za ironično želo ali za poanto, ki ni niti najmanj naivna. Konec njegovega «Le procureur de Judée» je na primer tem bolj mogočen zaradi dozdevno slučajnega kramljanja, ki privede do njega.

Toda navzlic svoji pretehtani spretnosti lahko vzbuja A. France vtis spontanske svežosti in celo otroškega duha. Knjige, v katerih popisuje svoje lastno detinstvo in mladost (*Livre de mon ami, Pierre Nozière, La vie en fleur* itd.), so obdržale vso dražest naravnosti in neposrednosti, čeprav so morale biti pisane s prav tako zavedno umetniško disciplino kakor njegovo drugo delo. Isto bi se lahko trdilo o *Les désires de Jules Servien* ali o *Le crime de Sylvestre Bonnard*. Zlasti kadar se ukvarja z otroki, ume biti A. France otroški, ne da bi bil otročji — kakovost, ki že sama zahteva mnogo razumnosti. Njegov «Dialog o pravljičah» očituje tenko razumevanje za otroško dušo, dočim je njegova «Čebela» (*L'abeille*) navzlic hladnosti dragocen donesek k mladinskim klasikom.

Kot psiholog je bolj subtilen nego globok. Zabavno paradokсна situacija ga bolj zanima nego razne «poslednje globine» človeške duše, Njegova psihološka finesa doseza višek v popisih ljubezni ali, bolje rečeno, sladostrastja, kajti A. France ju komaj kedaj loči. Drugače je najrajši predstavljal svoje osebe v živih dvodimenzionalnih likih (kakor spretno nametane figure kake nakitne stenske preproge), ali pa jih je označeval z izrazi diskusij in pogovorov. Po tem odtoku se je polagoma pričela uveljavljati neka nova in skoro nepričakovana njegova poteza, namreč njegova didaktična žila.

Ta žila stopa v ospredje v nekaterih izmed njegovih kesnejših del in to celo tako, da škoduje umetnosti. Njegov sicer tako prijetni glasnik, Bergeret (v seriji *L'histoire contemporaine*), postaja mestoma dobesedno dolgočasen, ne toliko zaradi svojih idej, kolikor zaradi neomajno didaktičnih komentarjev k vsaki malenkosti. Celó v pogovoru s psom (v *M. Bergeret à Paris*) odloži dolgo tirado o človečanski slabotnosti in jo zaključuje popolnoma resno z banalno resnico, kakršna je tale: «Ti ne veš (tirada je še vedno naslovljena psu), da je resnična moč v znanju in da se samo z znanjem narodi lahko povzpno do veličine. Ti ne veš, da tisto, kar tvori slavo narodov, ni brezčutno vpitje, ki se razlega na javnih krajih, marveč plemenita misel. Ti ne veš, da so tisti, ki so trpeli zapor, nasilje in pregnanstvo zaradi pravice, dejansko počastili svojo domovino. Ti tega ne veš.»

Kakor tudi se zde taka mesta malo podobna A. Franceu, so manj presenetljiva, če jih gledamo kot simptome neke dobe, v kateri je

skušal priti preko dilentantizma, sprejeti neko resnico ali vsaj boriti se zanjo. Toda v tem poizkusu je pokazal kakor svojo dobro voljo tako tudi svoje meje.

V.

Poglavitna omejenost A. Francea je bila v njegovem skepticizmu, ki je postal zanj prava epikurska «blazina dvomov». Kajti v bistvu je raziskaval življenje samo toliko, kolikor se je to zlagalo z njegovim notranjim udobjem. Kadar je zadel na kak resnično vznemirljiv nazor ali idejo, ga je naglo «sublimiral» s svojo umetnostjo, ali pa ga je prekoval v duhovit in frivolen paradoks. Zamenjujoč profinjeno sladostrastje s čutnostjo in polnost eksistence z eklektično raznoterostjo vtisov, občutkov in idej, je bil v nevarnosti, da bi lahko življenje samo spremenil v pisan pastiče ali posnetek brez resničnega središča. Sprejel je skepticizem kot varnostni ventil zoper dogmatsko otrplost misli in življenja, toda naredil je iz skepticizma samega dogmo, ki je ogrožala njegovo dejavno voljo. Koncem koncev je človek le toliko časa živ, dokler je dejaven; in to je mogoče samo z odvajanjem svoje celotne volje v neko določeno smer. Radikalni skepticizem mora ali zanikati vsako smer ali pa se ji vsaj izogibati. Skepticizem dela človeka svobodnega, toda ni ga na svetu težjega bremena, nego je svoboda brez smotra. Kakor je dejal Nietzsche, ni važno vprašanje «ali si svoboden?», marveč «kakšen smoter ima tvoja svoboda?». To pa nas privede do problema izbire, smeri in vrednote.

Anatol France se je zavedel nevarnosti take «svobode» šele tedaj, ko se ji je vdal do kraja. Šele v drugi polovici devetdesetih let je prav za prav pričel kazati voljo, da bi «izbral», da bi se dokopal do resnične vere v človečanstvo in da bi se celo bojeval za lepšo prihodnost. Pogumna vloga, ki jo je igral v Dreyfusovem procesu, je dobro znana. Kakor v krčevitem stremljenju po dejavnem žarišču se je oklepal drugega za drugim socializma ter gorečega patriotizma in je končno koketiral celo z boljševizmom. V tej periodi je postal A. France tudi glasnejši, didaktičen in včasih celo napadalen. Toda prav ogromnost njegove inteligentnosti ga je morala v teh prizadevanjih nemalo ovirati. Dejstvo, da je omahoval med tolikimi «-izmi», je že samo dokaz, da se mu ni posrečilo, nadeti si neke vere, čeprav si je je še tako želel. Na vsak način pa je zvenel njegov glas bolj prepričevalno, dokler je bil brez prepričanja, nego tedaj, ko si ga je brezuspešno prizadeval priboriti.

Ena izmed najprikupnejših Franceovih osebnosti, Jérôme Coignard, je proglašal brezplodnost resnic, ki jih je odkril samo razum, in je dodal: «Kdor hoče človeštvu pomoči, mora odvreči mozeg kot oviro in se mora dvigniti na krilih entuziazma.» Toda takega

entuziazma ni bilo v A. Franceu. Bil je produkt prestare in morda preveč izkušene kulture, da bi ga mogel sprejeti z vso dušo. In tako je končno ostal samo skeptičen življenjski diletant in velik literat, čigar umetnost je pri vsem svojem čaru nekoliko hladna in statična. Nič čudnega, da se je marsikateri član mlajše generacije odvrnil od njega.

N O V O M E S T O

M I R A N J A R C

(Konec.)

III.

Na robu gozda sta se ustavila Bohorič in kmetiški fant, ki je vlekkel voziček z vrečo moke. Stala sta v soju tako močne mesečine, da je pokrajina kar bleščala. Na nasprotnem bregu je počivalo mesto s kapiteljsko cerkvijo, belo in čisto, spokojno, ko da ga je pričarala pesem iz pravljice. Šumenje reke v globini se je zlivalo s srebrnim bleščanjem, da se je zdelo, ko da šumi mesečina te čudovite majske noči, v kateri je spet oživel brezčasje vesolja, pred katerim je vsa grozničava menjavost človeških dejanj neskončno neznatno igračkanje.

Bohorič je sedel na posekano deblo in se zazrl v daljavo.

«Mesečinska sonata», ga je prešinil spomin na Beethovna in ves vzhičen je vzkliknil: «Ali vidiš?»

Kmetiški fant se je vprašujé ozrl okrog sebe, nato pa se je sklonil nad vrečo in menil: «Samo, da srečno pripeljeva čez most. Da naju le ne bi ustavil kak orožnik. Zadnjič sem vozil v mesto, pa me je zalotil orožnik in mi vzel vrečo, pa še zapisal me je.»

«Saj, saj», je odvrnil Bohorič, ki je bil v mislih čisto drugje. Doma je široka soba, od žalosti in brezbesedja tako široka, da stene kar zebejo. Sredi sobe je velika miza, na njej gori sveča, ker petroleja že tedne in tedne ni mogoče dobiti, in pri mizi sedi uradniška družina in večerja kavo z žganci. In vse je laž: uradniški ponos, štirisobno stanovanje, ki samo zakrinkava bedo, idile iz Horacija in Schillerjeva poetika. Ogromna lepota take majske noči pa je vekovita. Legel bi na zemljo in vdihaval njen vonj, pil bi to božjo svetlobo, ki se je vanjo pretvoril čas. To je ostalo za vse dobe. Dokler bo živel človek, bo lila nanj milost v vesoljstvu se pojavljajočega boga. Mesece so dnevi, tedni so ure in dnevi so minute. Prošlost se razpuhti pred enim samim trenutkom oživljajoče milosti. Zdaj je vse jasno, ali med ljudmi se jasnost skali. Če bi ležal tedne in mesece, v odmaknjenosti bi našel skrivnost lepega življenja. V samoti bo zagorela luč in vera v resnico te skrivnosti in njen plamen